

VARGA PÉTER ANDRÁS

Hatott-e Heidegger Husserlre?

Egy filozófiatörténeti megközelítésmód kritikájához*

I. BEVEZETÉS: A HUSSERL–HEIDEGGER VISZONY MEGKÖZELÍTÉSEI

Már Heidegger *Lét és idő* című munkájának első, a német kultúrkörön kívüli olvasói számára fontos lépés volt a mű megközelítése során Husserl és Heidegger kapcsolatának beillesztése mester és tanítvány viszonyának sémájába,¹ napjainkra pedig a Husserl–Heidegger viszony kérdése a kontinentális filozófia legtöbbször vizsgált témáinak egyikévé vált.² Ráadásul maga Heidegger is fontosnak tartotta hangsúlyozni gondolkodásának Husserl fenomenológiai filo-

* A tanulmány elkészítését 2011–2012 folyamán az OTKA támogatta (PD 72360).

¹ Mindez jól lemérhető a *Lét és idő* korabeli, német kultúrkörön kívüli, például angolszász recenzióinak látásmódján: „ebben a tanítvány [Heidegger] mélyebbe megy, mint mestere, Husserl” – fogalmazott Hartshorne (Hartshorne 1929. 286); Gilbert Ryle pedig híres recenzióját azzal a kérdéssel indította, hogy Heidegger műve több-e, mint „tanára eszméinek ismételt kifejtése” (Ryle 1929. 356). Sőt erre vonatkozik Ryle-nak a nyitó- és zárómondatokban megfogalmazott konklúziója is. Vö. még: „Ugyan [Heidegger] lett Husserl utódja, mégis a különbségek Heidegger művei és mesterének művei között jóval szembetűnőbbek, mint az egyezések” (Bixler 1929, 602). Alaposabban megvizsgálva persze láthatóvá válik, hogy ezek a szerzők Freiburgban, illetve Marburgban tanultak (Charles Hartshorne 1923 és 1925 között, Julius Bixler 1928 és 1929 között), és Ryle is régóta érdeklődéssel kísérte a német filozófia fejleményeit; ami jelzi, hogy a korabeli Heidegger-recepcióban nem létezett a német centrumtól teljesen független, neutrális nézőpont. Ez a német centrum pedig még a perifériára is kisugározta a mester-tanítvány sémát Heidegger művének értékelésében.

² A komparatív Husserl–Heidegger irodalom már a múlt század harmincas éveinek elején virágzásnak indult: Kraft 1932, valamint disszertációk, ill. habilitációk formájában: Franz Muth (1932, München), Helmuth Folwart (1934, Breslau), Salcia Passweg (Bázel, 1939). Folwart kritikus hangvételű habilitációs értekezése egyébként már a nemzetiszocialista hatalomátvétel jegyében született (vö. Tilitzki 2002. 2. köt. 663–664), ami érdekes adalék Heidegger filozófiájának korabeli recepciójához. Külön kiemelendő Georg Misch cikksorozata, amit Husserl is ismert (lásd BW VI, 274. skk.).

Legutóbb Søren Overgaard vállalkozott „gyakorlatilag minden korábban kiadott angol és német szakirodalom” feldolgozásával vizsgálni ezt a kérdést (Overgaard 2004). Magyarul: Schwendtner 2008. – A szöveg leadása (2012 márciusa) után jelent meg a *Heidegger-Jahrbuch* Husserl és Heidegger kapcsolatával foglalkozó kötete, amelyben azonban új dokumentum nem szerepel. Ezt talán tekinthetjük annak jeleként, hogy nem ismeretes új forrás (ennek megfelelően a cikk történeti részét nem módosítottam).

zófiájához fűződő eredetét.³ Heidegger deklarációja azonban könnyen megtéveszthet bennünket azon *fordított kérdést* illetően, hogy milyen mértékben hatott Heidegger Husserlre.⁴ Írásomban ezt a kérdést szeretném explicit módon célba venni, melyre legtöbbször rövid gondolkodás után határozott afirmációval szoktunk válaszolni. Vizsgálódásomhoz nem csak a Husserl-kutatás utóbbi fejleményeit szeretném felhasználni (amely egyre több eredményt ér el Husserl életművének önálló, nem a külső hatásokra építő értelmezésével), hanem az utóbbi évtizedben hozzáférhetővé vált, öröndetesen nagy számú Heideggerrel kapcsolatos új biográfiai forrást is.⁵

A vizsgálódás nem pusztán a minél pontosabb történeti rekonstrukcióra irányul, hanem tárgyát a mai kontinentális filozófia és a filozófiatörténet általános viszonya szempontjából is szeretné értelmezni. Ezáltal a vizsgálódás talán reflektálhat egy a magyar kontinentális filozófiában az utóbbi időben kibontakozó vitára, melynek tétje a „Minden filozófia maga határozza meg az igaznak tartás

³ GA 14, 93. skk., Heidegger 1972, x. (újra kiadva: GA 1, 56., a szöveg keletkezéstörténetét és a székfoglaló beszéd első kiadását lásd HJB 1, 547.). A *Religion in Geschichte und Gegenwart* lexikon 1928-as kiadásának Heideggerre visszavezethető szócikke is megismétli ezt a genealógiát (Heidegger–Bultmann 2009, 272; a szócikk keletkezéséről lásd i. m. 46. skk.).

⁴ Véleményem szerint ez az ambivalencia érezhető Schwendtner Tibor nagy hatású monográfiájában is (Schwendtner 2008). Egyfelől Schwendtner centrális tézissé emeli a kölcsönhatás tényét, közvetlenül a bevezető utáni első mondatban: „A filozófia történetében kevés olyan esetről tudunk, amikor két korszakos gondolkodó intenzíven foglalkozott egymással, kölcsönös és mélyreható kritikával illették egymást és emellett mindkettőn erős hatást is gyakoroltak egymásra. Husserl és Heidegger esetén pontosan ez történt, ráadásul igen sok dokumentum is a rendelkezésünkre áll, melyekben a két kritika és a két pozitív hatásösszefüggés egyaránt vizsgálható.” (27) Azonban *specifikusan Heidegger Husserlre gyakorolt hatását* illetően viszonylag röviden vizsgálódásai, sőt mintha ezek *csak egy sokkal differenciáltabb és visszafogottabb konklúziót engednének meg*: „E kérdés már évek óta szenvedélyes vita tárgya” (56). A feltételezett hatás kapcsán Schwendtner „a bizonyítás nehézségei”-ről beszél (57), sőt műve elején egyesén ezt írja: [a]z azonban a szakirodalomban erősen vitatott, hogy Heidegger maga hatott-e egyáltalán Husserlre” (27). Noha Schwendtner maga ezen hatás mellett foglal állást, később így fogalmaz: „Természetesen nem lehet megdönthetetlen bizonyítékokat szolgáltatni egy ilyen hatásösszefüggés vonatkozásában, hanem csakis valószínűségekről beszélhetünk.” (57) Avagy: „E nehézségeket nagyon is komolyan kell vennünk, s ennek megfelelően csak óvatos megállapításokat tehetünk.” (uo.; vö. Fehér 2009. 5) Úgy tűnik tehát, vizsgálálandó kérdés, hogy valóban beszélhetünk-e kölcsönös és mélyreható hatásösszefüggésről Husserl és Heidegger kapcsán; vagy pedig Schwendtner műve azon vállalkozások sorába illeszkedik, melyek komparatív vizsgálat – vagy önálló filozófiai szintézis – szempontjait akarják visszavetíteni a történeti kontextusba (ami természetesen nem csökkenti Schwendtner Tibor vállalkozásának érdemét, *sőt inkább filozófiai programjának önállóságára világít rá*).

⁵ A biográfiai források kiválasztásánál törekedtem arra, hogy elkerüljem a *közkezen forgó anekdotákat*, valamint a magukat autentikusnak vélő korabeli megfigyelők későbbi ítéleteit, mivel úgy vélem, hogy *ezeket túl sokáig fogadtuk el a szükséges forráskritikai óvatosság nélkül*. Ezért a továbbiakban a biográfiai források közül elsősorban a *közvetlenül részvevő feleknek az eseményekkel egyidejű megnyilvánulásait* használok fel (kivéve a VII. részben), továbbá nem célom a másodlagos irodalom értékeléseinek összegzése sem.

mércéit”⁶ belátás érvényesítése a filozófiatörténetben (azaz amely alternatívát keres a problémátörténeti és a teleologikus filozófiatörténet-írásán túl). Erre a közvetlen vizsgálódás konklúzióinak megfogalmazása után, a VIII. részben térrek vissza.

II. HUSSERL ÉS HEIDEGGER KAPCSOLATÁNAK KEZDETI SZAKASZA

Nemrég kiadott források szerint Husserl és Heidegger között az első kapcsolatfelvételre egy levélváltás formájában már 1913–1914-ben sor került, amikor Husserl még Göttingenben tanított, Heidegger pedig a freiburgi egyetem friss doktora volt. Erről Heidegger Heinrich Rickertnek írott beszámolójából értesülhetünk: „Husserl írt nekem, hogy a *Logikai vizsgálódások* második része második kötetének kiadása egészen Húsvétig húzódik, mert arra szánta el magát, hogy egy egész harmadik kötetet írjon” (Heidegger–Rickert 2002. 19; a levél keltezése: 1914. június 3.). Ennek alapján azonosítható – ezt a levélváltás kiadója nem tette meg –, hogy Husserl 1913. december és 1914. április közepe között válaszolhatott Heideggernek; hiszen Husserl a *Logikai vizsgálódások* utolsó vizsgálódásának átírása helyett 1913 decemberében kezdett bele egy új szöveg írásába;⁷ Heidegger pedig 1913 októbere után írhatott Husserlnek, mert a *Logikai vizsgálódások* második kiadásának első két kötete, melynek előszavában Husserl a „nyomdában lévő” harmadik kötetről beszélt, 1913 októberében jelent meg (lásd Hua XVIII, 15; a második kiadás előszava).

Ez a kapcsolatfelvételi kísérlet több szempontból a *kontrafaktuális filozófiatörténet lapjaira tartozik*. A *Logikai vizsgálódások* említett harmadik kötete 1913 őszén még egyáltalán nem volt nyomdában, sőt Husserl újraírási kísérlete 1914 nyarán eredménytelenül végződött. Heidegger érdeklődése Husserl *Logikai vizsgálódásainak* legújabb kiadása iránt pedig olyan matematika- és természet-tudomány-filozófiai irányultság része volt,⁸ amelyet Heideggernek támogatói

⁶ Lásd Fehér–Olay 2012. 296; vö. Zuh 2012. 184–185; Fehér 2012. 154–155.

⁷ Vö. BW III, 513. A *Logikai vizsgálódások* átírásának, ill. újraírásának folyamatáról lásd Varga 2009. 264–271.

⁸ Ez az érdeklődés megjelenik még Heidegger 1915-ös habilitációs életrajzában: Aquinói Szent Tamás és Bonaventura írása mellett „Husserl *Logikai vizsgálódásai* bizonyultak döntő jelentőségűnek tudományos fejlődésem számára. Ugyanazon szerző korábbi műve, *Az aritmetika filozófiája* hatására egyben a matematika egészen új fényben jelent meg számomra.” (GA 16. 38) Korábbi leveleiben pedig Heidegger egészen egyértelműen fogalmaz: „ez [Heidegger tanulmányosorozata a *Philosophische Rundschau*-ban] pusztán előmunkálat, ami támpontként szolgálna a matematikai logika szerteágazó vizsgálatának megkezdéséhez.” (HJB 1. 58.) Heidegger ezen érdeklődésében Husserl a kortársak szerint is fontos szerepet kapott volna (vö. Ott 1986. 144). Heidegger gondolkodói útjának ezt a szakaszát lényegében egymástól függetlenül fedezte fel Hugo Ott és Thomas Sheehan (vö. Sheehan 1988. 118. 1. l.). majd Ott egységes, de vitatott narratívába foglalta (Ott 1988). Ezen periódus teljes értékelése a nemrég

biztatására és nyomására a háború előtti években fokozatosan fel kellett adnia,⁹ hogy a középkori filozófiatörténet felé fordulva reményeket táplálhasson a freiburgi egyetem bölcsészkarának második, egyházilag kötött filozófiai katedrájára, amit korábban Heidegger témavezetője, Arthur Schneider töltött be, és ami Schneider 1913-as, az akkori német fennhatóság alatt álló sraßburgi egyetemre történő távozása után éveken át üresen állt.

A történelem íroniája, hogy amikor Husserl 1916-ban Freiburgba érkezett, Heidegger már egy a középkorral foglalkozó katolikus gondolkodóként jelent meg számára (ami minden bizonnyal zavarta),¹⁰ és a bizottság – Husserl részvételével – a katedrát nem Heideggernek ítélte. Ebből az alkalomból Heideggert így vigasztalta támogatója, Heinrich Finke:

Köszönöm szókimondó levelét. Végso soron valóban nem minden alakult helyesen – mármint a *gyakorlati* élet számára, filozófiailag ez helyes lehet –, de mindez megtiszteltetést jelent Önnek. Azt, hogy Husserl már helyesen és teljesen értékeli Önt, be tudom Önnek bizonyítani, ha engedi. Tehát nem csüggedni, még ha nem is sikerül minden azonnal (HJB 1, 71; 1916. június 23.).

Husserl azonban máshogy emlékezett vissza erre a tárgyalássorozatra Paul Natortpnek írt levelében, akivel gyakran értekezett álláskérdésekről.

[E]ddig még kevés alkalmam nyílt Heideggert közelebbről megismerni és megbízható ítéletet kialakítani személyiségéről és karakteréről. Hátrányosat mindenesetre nem tudok róla mondani. Biztos, hogy felekezetiileg kötött, hiszen Finke kollégánk, „katolikus történészünk” protektorátusa alatt áll. A múlt év során [...] a katedra betöltésekor a bizottsági tanácskozások során Heidegger neve is felmerült, és Finke

megjelent új dokumentumok valamint a korai fenomenológia mozgalom átfogó kontextusának figyelembevételével még mindig várat magára.

⁹ „bármennyire is jó, hogy Heidegger rendszerfilozófus [*Systematiker*], most bele kell dolgoznia magát a középkor filozófiájába” – fogalmazott Arthur Schneider egy Heidegger támogatói közti megbeszélésen. Lásd: Engelbert Krebs kiadatlan naplójának 1913. szept. 2-i bejegyzése, idézi Ott 1986, 145.

¹⁰ Ez látható Husserl egy 1924-es megjegyzéséből, amikor a szóban forgó katedrát ismét meghirdették: „A háború alatt rendkívüli mértékben eleget tettünk a katolikus internacionálé [igényeinek], itt az ideje, hogy visszavegyünk abból.” (Joseph Sauer kiadatlan naplójának 1924. január 24-i bejegyzése; ennek legbiztosabb idézője Arnold 2006 (742), aki a Sauer-napló forrásértékét külön vizsgálta (737–739); Husserl megjegyzésének további lenyomata: BW IV, 137). Amint Husserl kollégái megjegyezték, Husserl ezzel a megnyilvánulásával tulajdonképpen „az ötven évvel ezelőtti kultúrharc elhasznált kifejezéseihez nyúlt vissza” (Arnold 2006, 742). Ez véleményem szerint jól jelzi, hogy a – szekularizált zsidó családba született, majd fiatal korában önként protestáns hitre tért és élete végéig intenzív, ámde nem institucionalizált személyes vallásosságban élő – Husserl ezen éles katolikussellenes attitűdje mögött jó adag politikai tájékozatlanság és rugalmatlanság is rejlik (Husserl személyes vallásosságáról és általános politikai attitűdjéről lásd leginkább Schuhmann 1994. 4. skk.).

Heideggert felekezeti szempontból megfelelő jelöltnek tekintette. [...] A felmerült állásra őt végül mégis túl fiatalnak és túl kevésbé érettnek találtuk (BW V. 131). Noha korántsem biztos, hogy pusztán Husserl visszafogott lelkesedésén múlt Heidegger kinevezése (hiszen a katedrára végül kinevezett Joseph Geysler húsz évvel idősebb volt, és több, a korban visszhangot kiváltó könyvet is maga mögött tudott, sőt már 1913-ban is felmerült a neve mint lehetséges jelölté); Heideggernek mégis minden oka megvolt arra, hogy minél gyorsabban maga mellé állítsa Husserlt. Törekvésének eredményei – az időközben kitörő háború akadályozó hatása ellenére – már Husserl fentebb idézett, több mint egy évvel az ominózus kari ülés után született levelén látszanak:

[Heidegger] [o]ktatói tevékenységéről részben nagyon jó, részben azonban rosszaló véleményeket hallottam, ami mindenesetre azzal függ össze, hogy nem történeti, hanem szisztematikus előadásokat tart, hogy előbbre jusson a szisztematikus [filozófiában], és még küzd egy szilárd álláspont kialakításáért az alapkérdésekben és módszerekben. Már nem elégtí ki a rickerti filozófia, amivel Rickert tanítványaként kezdte, és most a belső konfrontációt keresi a fenomenológiai filozófiával. Ezt láthatólag őszintén és alaposan teszi (BW V. 131–132).

Heidegger reorientációja nem maradt eredménytelen: Husserl Heideggerhez írott fennmaradt leveleinek hangneme a kezdeti visszafogottságból 1918-ra a mély – már-már túlságosan is lelkes – baráti hangvételre váltott, amit feltehetően Heideggernek a katolicizmussal történő formális szakítása is segített.¹¹

Ettől kezdve Husserl és Heidegger kapcsolatát az intenzív gondolkodói kölcsönhatás alakzatába szoktuk illeszteni. A következőkben tehát a Husserlre gyakorolt feltételezett Heidegger-hatás bizonyítékait szeretném kritikailag számba venni.

III. HUSSERL ÉS HEIDEGGER DOKUMENTÁLT POZITÍV KAPCSOLATA

Husserl és Heidegger kapcsolatának Husserl lelkesültsége (1918) és csalódása (1929) közötti pozitív korszakát gyakran tekintjük úgy, mint a közös filozófiai munka korszakát, ami természetessé tenné, hogy Husserl és Heidegger között

¹¹ Érdemes kiemelni, hogy a szakítás kimondásának legtöbbször idézett dokumentuma, Heidegger 1919. január 9-i levele Engelbert Krebsnek (időközben kritikai kiadásban is elérhető: HJB 1. 67–68) már azután íródott, hogy Heidegger egyértelműen számíthatott Husserl támogatására.

Heidegger filozófiájának kialakulásáról lásd Fehér M. István informatív és kiegyensúlyozott bemutatását (Fehér 1994), amely szinte egy időben jelent meg Theodore Kisiel úttörő monográfiájával Heidegger fejlődéstörténetéről (Kisiel 1993).

„pozitív hatásösszefüggésről” beszéljünk (vö. Schwendtner 2008. 27). Ezért először ezen feltételezett közös munka dokumentált bizonyítékait elemzem. A Heidegger által sokat emlegetett informális együttműködés bizonyító erejének vizsgálatára Husserl kiábrándulásának elemzése és a dokumentált tények kiértékelése után térek vissza a VI. részben.¹²

1. Heidegger mint Husserl „jövendő munkatársa”?

Elsőként egy olyan általános aspektust szeretnék megvizsgálni, ami gyakran merül fel a feltételezett kölcsönös hatásösszefüggés általános indokaként. Husserl 1931-ben – miután már csalódott Heideggerben – egy levelében Heideggert „jövendő munkatársként” jellemzi (BW II. 180): „Köztünk újra és újra közös munkáról volt szó, [Heidegger] segítségéről vizsgálódásaim befejezésében, arról, hogy halálom után átveszi a kézirataimat, kiadja azok közül a legérettebbeket, és továbbviszi filozófiámat, ami keretet ad minden jövőbeli munkának” (BW II. 181). Noha egy ilyen munkakapcsolat alapot adhatna egy kölcsönös hatásösszefüggés feltételezésére, Husserl esetében mégsem tehetjük ezt, ő ugyanis *a munkatársi szerepet egészen sajátosságosan fogta fel*. Husserl filozófiájában először az 1920-as évek elején jelent meg a filozófiai rendszerépítés igénye – amit elsőként az 1922-es *Londoni előadások*ban mutat be nyilvánosan –, de már ekkor olvashatunk aggodalmáról, hogy képes lesz-e végigvinni ezt a rendszeralkotási munkát: „[E]rőim minden emberileg lehetséges megfeszítésével mégis talán csak a hagyatékom számára dolgozom” – írta 1922-ben Natorp-nak (BW V. 151–152). Ebben a levelében Husserl még bízott a rendszeralkotási munka teljesíthetőségében, de a következő évtized elején már feladta ezt a reményt, és elkezdett *explicit módon a „hagyatékom számára” dolgozni*: „Elég nehéz volt, de végre elértem, hogy már a harmadik hónapja ismét dolgozom, majdnem fiatalos lendülettel a 75. életévem ellenére. A hagyatékomon! A jövő majd keresni fogja, a kutatás *sub specie aeterni* újra fel fog ébredni, és a jövő újra értékelni fogja azt, ami jövő – igazi jövő.” (BW III. 291) Akárhogyan is vélekedjünk ezen döntésről, amellyel Husserl a későbbi generációkra hagyományozott egy általa elvégzetlen feladatot, mindenképpen önálló filozófiai műfaj körvonalai bontakoznak ki előttünk.

Husserl különböző tanítványait próbálta megnyerni a hagyatékból maradó írások kidolgozására: 1927 októberében Roman Ingardent akarta megbízni az 1917–1918-ból származó időfenomenológiai kéziratok – az úgynevezett *Bernaui kéziratok* – kidolgozásával – lásd: Ingarden 1962. 157. 4. l.j.) – és ezzel a feladattal bízta meg Husserl 1922–1923 óta Ludwig Landgrebét, akit azonban csak

¹² Ezt Heidegger 1922-ben Georg Mischnek Göttingenbe küldött életrajzában is kiemeli (GA 16. 43), és ezt a stilizált képet találjuk Heidegger korabeli levelében (Heidegger–Blochmann 1989.16), valamint természetesen a *Lét és idő*ben (SZ 38. 1. l.j.).

hagyományos értelemben vett asszisztensi munkákra – kéziratok legépelésére, tisztázására és kompilációk összeállítására stb. – tudott alkalmazni;¹³ végül pedig Husserl 1930 táján erre a szerepre az akkor 25 éves Eugen Finket találta meg: „Már majdnem két éve szinte minden nap együtt dolgozom vele, a filozófiám legmélyebb és teljes megértésére neveltem, és így nyugodtabb lettem a jövőt illetően, olyan friss munkalendületben vagyok, mint amiben már jó pár éve nem voltam” – írta Husserl 1932-ben egyik volt tanítványának (BW III. 474; vö. pl. 263, 270). Husserl munkatársi ajánlata tehát nem egyenrangú együttműködésre irányult, ami kölcsönös hatásösszefüggést tett volna lehetővé, hanem *Husserl befejezetlen műveinek kidolgozására*. Ráadásul Heidegger ezt a feladatot *nem is vállalta*. Mivel sokszor ilyen együttműködést feltételeznek Husserl korai időelőadásainak kiadása kapcsán, érdemes ezt közelebbről megvizsgálnunk.

A hatvanas években Heidegger úgy emlékezett vissza, hogy 1926-ban, a *Lét és idő* korrektúrájának készítése során (lásd III. 3. rész) Husserl rábízta az Edith Stein által összeállított korai időkéziratok kidolgozását, amit Heidegger elfoglaltságaira hivatkozva csak könnyítésekkel és csak a *Lét és idő* megjelenése után vállalt el.¹⁴ Husserl „nem a saját gyorsírási kéziratait (vagyis azt a kéziratot, ami Edith Stein kiindulási alapja volt) [adta át Heideggernek], hanem Edith Stein 1917-ből származó írott kidolgozását, és Heidegger megelégedett Edith Stein kéziratanak alapos átnézésével és minimális javításokkal” (a Hua X. xxiv; a xxiii. 1. lábjegyzete szerint ez a beszámoló magától Heideggertől származik). Ezt megerősíti Husserl 1928 nyarán kelt levele, amelyben arról ír, hogy az 1905-ös időelőadások szövege meg fog jelenni mellékletekkel, „változatlanul, egy kis stilisztikai korrekcióval, Heidegger kiadásában”.¹⁵ Husserl hozzáteszi: „Még korrektúrákat sem kapok”.

Ez a szöveg jelent meg 1928-ban *Előadások a belső időtudatról* címmel, Heidegger szerkesztésében és másfél oldalas *Előzetes megjegyzésével* kísérve, amiben nem adott teljesen világos képet Edith Stein szerkesztői munkájáról és a kötethez tett saját hozzájárulásáról (habár előbbit talán nem is ismerte; vö. Hua X. xxvi és uo. 2. lj.; Ingarden 1962), máig tartó félreértést indítva el ezzel.

¹³ Másfelől egyedül ezek a megbízások bizonyultak teljesíthetőnek: Landgrebe elkészült egy először *Logikai tanulmányok* nevet viselő összeállítással, amely posztumusz jelent meg, *Tapasztalat és ítélet* címmel (lásd Lohmar 1996), és elkészített egy terjedelmes kéziratgyűjteményt *Tanulmányok a tudat struktúrájáról* címmel.

¹⁴ Heidegger 1928. április 2-án írt arról, hogy a kiadáson dolgozik (Heidegger–Bultmann 2009. 57). A kiadás a 9. kötetben augusztusban jelent meg (Schuhmann 1990. 20). Két hónappal az időelőadások megjelenése után Heidegger panaszkodott, hogy túlzottan részt kell vennie a *Jahrbuch* szerkesztésében (Heidegger–Bultmann 2009. 64), noha a továbbiakban Heidegger szerkesztői tisztségének egyetlen látható eredménye egy marburgi tanítványa disszertációjának megjelentetése volt, sőt rövidesen a *Jahrbuch* is megszűnt Husserl éleződő személyes konfliktusai miatt (Schuhmann 1990. 20).

¹⁵ BW III. 240. Ez Dieter Lohmar véleménye is 2001-ből, lásd Hua XXXIII. xxiv; a bevezető ezen részét Dieter Lohmar írta, vö. i. m. l.

Heidegger tehát nem volt Husserl „munkatársa”, s ha az lett volna, kettőjük között akkor sem hagyományos együttműködésről, hanem Husserl filozófiájának immanens továbbviteléről lett volna szó.

2. Az *Encyclopaedia Britannica* szócikke

Hasonlóan félreértések övezik az *Encyclopaedia Britannica* tizennegyedik kiadása számára készült „fenomenológia” szócikket, amin Husserl 1927 szeptemberétől decemberéig dolgozott, és aminek végső angol verzióját 1928. februárjára készítette el Christoph V. Salmon. Ennek tisztázására érdemes – Thomas Sheehan munkássága nyomán, aki az angol fordítás (HCW 6) számára újraértékelte a rendelkezésre álló kéziratokat, melyeket addig csak az 1962-ben megjelent kiadásból (Hua IX) ismertünk, lásd Sheehan 1997a, 1997b – alaposabban megvizsgálni ezen időszak eseményeit, melyet talán túl gyakran könyvelünk el kritikátlanul Husserl és Heidegger intenzív eszmecseréjeként.

Husserl a szócikk legelső változatát 1927. szeptember 1–15. közötti svájci vakációja során *önállóan* készítette el, amelyről Ludwig Landgrebe készített egy gépiratot. Husserl *ezután* kérte Heideggert, hogy olvassa el a Landgrebe gépirat egyik másodpéldányát, amit Husserl Todtnaubergbe küldött számára. Heidegger először két napra tervezte meglátogatni Husserlt (október 10–11.), ezt Husserl kérésére meghosszabbította (közben a véleményét egy azóta elveszett levélben tudatta Husserlrel). Heidegger végül október 10. és 20. között tartózkodott Husserlnél Freiburgban, miközben a szócikk új változata készült el.

Husserl már Heidegger érkezése *előtt* elkezdett dolgozni ezen az új változaton (háromoldalnyi szöveget elkészítve), azonban Heidegger kritikája kétségtelenül új szakaszt hozott. Husserl Heideggerre bízta a bevezető és az első rész elkészítését. A bevezető célja, Heidegger saját filozófiájához illeszkedve, a „fenomenológia *ontológiai* kontextualizációja [volt], belehelyezve azt a létkérdés heideggeri újrafelvetésébe” (Sheehan 1997b. 48), míg a második rész a tiszta fenomenológiai pszichológia Husserl által meghatározott tematikája köré rendeződött. Az is mutatja azonban *Husserl alapvető céljainak változatlanságát*, hogy az így létrejövő második fogalmazvány a Heidegger által írt részek után közvetlenül a Husserl által még Heidegger érkezése *előtt* papírra vetett három oldalas résszel folytatódott.

Már csak azért sem gondolhatjuk, hogy Husserl a fenomenológia összefoglaló bemutatását valamilyen Heideggertől érkező, radikálisan új impulzus alapján akarta volna újraírni, mert saját szövegrészével még *azelőtt* elkészült, hogy Heidegger a maga penzumával végzett volna. Ezért az október 20-án elutazó Heidegger magával vitte a befejezett husserli szövegek – pontosabban a befejező harmadik rész – Landgrebe-féle gépiratának egyik másodpéldányát, amit megjegyzései-

vel (és egy ideiglenesen rendelkezésére bocsátott husserli kézirat-kompilációval együtt) október 22-én küldött vissza Husserlnek Freiburgba.

Az igazi „összecsapás” tehát *csak in absentia, azaz Heidegger október 20-i távozása után* történhetett: Husserl ekkor olvasta el *először* a Heidegger-féle bevezetőt, Heidegger pedig *csak kétnapos meßkirchi utazása során* annotálta a szöveg Husserl által írt harmadik, befejező részét. Ezek az annotációk és – kéziratban a kísérőlevéllel együtt nyolc, nyomtatásban három oldalt kitevő – megjegyzések jelentek meg 1962-ben a Husserliana kiadásban (Hua IX. 600–602). Husserl maga készített ebből gyorsírással (tehát magának szánt) rövid kivonatot, amely Heidegger megjegyzései közé helyezve maradt fenn és melyet Sheehan így jellemezett: „Ez a gyorsírással szöveg talán eszmecseréjük [*exchange*] minden más szövegénél jobban megmutatja Husserl képtelenségét arra, hogy Heidegger mondanivalóját megértse” (Sheehan 1997b. 53).

Heidegger javaslatai mintha legalább a Husserl által ezután elkészített harmadik fogalmazványra rányomták volna bélyegüket. Azonban már itt megfigyelhető egy olyan elsímítási kísérlet Husserl részéről, amely teljesen ignorálja Heidegger közeledési szándékának saját filozófiája felé vezető mélyebb dimenzióit. Például a Heidegger-féle bevezetőben a fenomenológia szerepéről még ez hangzik el: „[A fenomenológia] a meghatározó filozófiai problematika, azaz a létező létére [*Sein des Seienden*] irányuló kérdés [...] szolgálatában áll”.¹⁶ Azonban, amint arra Sheehan felhívta a figyelmet (Sheehan 1997b. 57), ebből a Heidegger saját meggyőződését kifejező deklarációból már a Husserl által készített, a heideggeri intenciókra viszonylag fogékony harmadik változat bevezetőjében is csak az a mondattöredék maradt, hogy „minden létező [*Seienden*] vonatkozása a tudat-szubjektivitásra valamiképpen meghatározza a létezők létértelmét [*Seinssinn*]” (Hua IX. 517; vö. HCW 6. 148). Husserl e változtatása jól mutatja, hogy vagy semmit sem értett meg a heideggeri fundamentálonológiából, vagy teljesen immunis volt arra.

A negyedik, végleges változathoz pedig még ez a heideggeri szándékokat legalább valamennyire – habár eltorzítottan, azok eredeti szándékát fel nem ismerve – továbbvivő bevezető is *eltűnik*, és helyére az eredeti, még október 20. előtt lezárt *első változat* Husserl saját intencióit követő bevezetője kerül. A két filozófus végül csak a következő év elején találkozik (erre még visszatérünk), de ekkor Husserl már régen – Sheehan becslése szerint 1928. december elsején – elkészült az angol fordítás alapjául szolgáló utolsó változattal.

* * *

¹⁶ Hua IX. 598. A négy változat közötti sokszor apró, de értelemváltoztató eltérések rekonstrukcióját megnehezíti, hogy az 1962-es kiadás szerkesztője, Walter Biemel azokat széttagolt mellékletekbe, illetve a szövegkritikai részbe helyezte át, így az egyes változatokat több szöveg összevetésével kell rekonstruálnunk (az angol kiadásban ezek a változatok önálló szöveggé állnak rendelkezésünkre).

Aligha különleges filozófiai összecsapás dokumentuma tehát az *Encyclopaedia Britannica* szócikk. A korábban feltételezettekkel szemben kiemelendő az együttműködés *látszólagos* jellege: nem valódi közös munka zajlott, az „eszme-cserére” csak utólag, *in absentia* került sor. Függetlenül a találkozójelentőségének utólagos husserli értékelésétől (amely egyébként nem kizárólag pozitív), a jelentős hatás ellen szól az a fent elemzett tény is, hogy a heideggeri koncepció a szócikk szövegéből fokozatosan eltűnt.

Ehhez érdemes hozzávenni néhány, az utóbbi időben megjelent szinkrón biográfiai forrás tanúságát: Heidegger a munka utolsó napjaiban tudósította a Todtnaubergben maradt feleségét. Beszámolója alapján a Husserl és Heidegger közötti diszkusszió mintha inkább a szócikk *formális kritériumai* körül forgott volna:

A „fenomenológia” lexikoncikk [...] véleményem szerint egyszerűen *képtelen* volt. Tág, tele ismétlésekkel, minden terv nélkül és anélkül, hogy a központi dolgot röviden és világosan kiemelte volna. Fontosnak tartottam az ügy érdekében, hogy nyíltan megmondjam a véleményemet Husserlnek. Ő azt jól fogadta, és Malvine [Husserl] különösen örült. [...] Szerda [azaz 12-e – V. P. A.] délután óta együtt ülünk, és keményen dolgozunk – az első részt éppen Landgrebének diktáltam. Remélem, hogy csütörtökre [azaz 20-ára – V. P. A.] egyenesbe kerül a dolog. Még ha ez fárasztó is számomra – különösen, amikor Husserl makacsul ragaszkodik a terveéhez –, mégis mindketten örömtelnek találjuk ezt az első tulajdonképpeni közös munkát. Husserl nagyon felderült. Én is boldog vagyok, hogy ekképpen valamennyire kiegyenlíthetem a vendégbarátságot (Heidegger 2005. 148).

Aligha olvashatók ezek a sorok két filozófia összecsapásáról szóló beszámolóként.

Ezt a benyomást erősíti egy 2009-ben kiadott Heidegger-levél is, ami alapján az *Encyclopaedia Britannica* szócikk *ugyanolyan értelemben nem tekinthető Husserl és Heidegger közös munkájának, mint az együttműködés korábban (a III. 1. részben) vizsgált formája*. Heidegger október 6-án, tehát a tíznapos közös munka előtt így tudósítja Bultmann: „[...] egy hétre Husserlhez kell utazzak. Remélhetőleg sikerül tervezett publikációját lábra állítani” (Heidegger–Bultmann 2009. 41). Ez véleményem szerint egyértelművé teszi, hogy a kooperáció során Heidegger szándéka – ahogyan Husserl környezetének más tagjaié, például Edith Steiné – az volt, hogy *az idős mestert segítse abban*, hogy tengernyi kéziratából végre *saját publikációt formáljon*.¹⁷ Ne feledjük, hogy Husserl ekkor már tizennégy éve (!),

¹⁷ Heidegger erre vonatkozó szándéka tükröződik egy 1925. szeptember 14-én Hannah Arendtnek írt levelében is: „Husserltől kaptam egy hosszú levelet. Még egyszer meghívott, hogy meglátogassam Tirolban. De le kellett mondanom, mert a legsajátabb dolgaim is a körömre égnek. Husserl láthatóan már nem jut előre, és a produktivitása a végét járja. Tudo-

az *Eszmék... I.* megjelenése óta lényegében *semmit sem publikált* (leszámítva a *Jahrbuch* előszavait, néhány nekrológot és egyéb alkalmi írást).¹⁸ Erre vonatkozik Heidegger már 1962 óta ismert és sokat diszkutált levelének egy figyelmen kívül hagyott mondata: „Beszélgetésünk lezajlása gyakorlatilag megmutatta, hogy Önnek nem szabad tovább várnia a nagyobb publikációkkal” (BW IV. 145; korábban: Hua IX. 601). Ez a szándék egyben illeszkedik Husserl megjegyzéséhez Heideggernek 1927 májusában írt levelében: „De mindenesetre megpróbálok ettől [a tanítási kötelezettségtől] szabadulni, hogy menthessem a munkáim közül, ami még menthető” (BW IV. 143). Mindezek alapján ezt a közös munkát sem tekinthetjük a Husserl és Heidegger közti filozófiai konfrontáció, illetve a döntő husserli hatásbefogadás helyszínének.

3. A *Lét és idő* korrektúrája

Ironikus módon az egyetlen alkalom, amikor Husserl és Heidegger ténylegesen együtt dolgoztak egy cél érdekében, éppen a *Lét és idő* közös korrektúrája volt. Heideggernek már 1925 novemberében rendelkeznie kellett Husserl jóváhagyásával, hogy az eredetileg a *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* című periodikába szánt tanulmánya, melyet a folyóirat terjedelmi és stílusbeli okokból lényegében visszautasított, a *Jahrbuch* nyolcadik kötetében jelenhessen meg, amelynek Husserl volt a főszerkesztője.¹⁹ Az elkövetkező év során egyre nőtt a publikációs nyomás Heideggeren, azonban Husserl csak 1926. április 8-án kapcsolódott be a munkába, amikor Heidegger születésnapjára ajándékként átnyújtotta számára a *Lét és idő* első 77 paragrafusának virágokkal díszített kéziratát (lásd pl. BW IX. 65). Heidegger már április 1-jén elküldte a Niemeyer kiadónak a *Lét és idő* első, 11 nyomdai ívnyi kéziratát. A törölt nyomdai ívek április 14-én kezdenek visszaérkezni (az utolsó május 8-án, amikor Heidegger már Marburgban volt, lásd Kisiel 1993, 482), és a korrektúrázáshoz az időhiányban szenvedő Heidegger minden elérhető segítséget mozgósít: Theodore Kisiel szerint „Karl Löwith, Szilasi Vilmos, Helene Weiß és *talán* Husserl” javításainak nyomai lelhetők fel a nyomdai íveken (Kisiel 1993, 482;

mányos ösztönzésre van szüksége, de abból Freiburgban nagyon kevés jut osztályrészül.” (Heidegger–Arendt 2002, 48.)

¹⁸ Husserl életművének más periódusaiban is találhatók ilyen publikációs lakúnák, az 1913-tól a húszas évek végéig tartó publikációs űr azonban nemesak a leghosszabb, hanem – mivel éppen a fenomenológiai mozgalom döntő átalakulásának idejére esik (arra az időszakra, amit a kortársak a fenomenológia évtizedének neveztek) – *nehézsen felfejthető értelemeltolódásokat* okozott Husserl filozófiájának recepciójában és a fenomenológiai mozgalom történetében.

¹⁹ Vö. Kisiel 1993, 478. (Schumann ezek szerint egy évvel tévedett; lásd Schumann 1990, 18). Időközben megjelent a *Deutsche Vierteljahrsschrift* szerkesztőinek levélváltása (Storck–Kisiel 1992–1993), ami ezt a folyamatot részleteiben láthatóvá teszi.

kiemelés tőlem). Husserl *legfeljebb két hétig vehetett részt ebben a közös munkában*, hiszen április 29-én már hazautazott.²⁰

A közös munka közben Husserl nagyon pozitív hangulatjelentést küldött Fritz Kaufmannak (április 20. körül): „Heidegger kolléga *Lét és időjét* korigáljuk közösen, a negyedik nyomdai ívnél tartunk. Sok örömet szerez. Buzgó munkában vagyok” (BW III. 347). Ezt egészen másként festi le Heidegger híres levele Jaspersnek május 24-én (tehát jóval Husserl távozása és feltehetően az első 11 nyomdai ív korrektúrájának lezárása után): „Abból, hogy Husserl az egészet megütközést keltőnek [*befremdend*] találja, és »már nem helyezi el« a normál [*übliche*] fenomenológiában, arra következtetek, hogy *de facto* már előrébb vagyok, mint én magam hiszem és látom” (Heidegger–Jaspers 1990. 64).

Emlékezzünk vissza arra, hogy ez a szó, a *befremdend* visszatér Husserl kiábrándulást bejelentő híres levelében, melyet Alexander Pfändernek írt 1931. január elején: „[A *Lét és időben*] megütköztem az újfajta nyelvi és gondolati stíluson [*war ich von dem neuartigen Sprach- und Denkstil befremdet*]”.²¹ Egyékként, ha Husserl már az első korrektúra során megütközést keltőnek találta a *Lét és időt*, akkor pusztán csak felismerte a heideggeri szándékot, hiszen Heidegger az év végén így fogalmazott egy Jaspersnek írt levélben (ismét csak megerősítve, hogy a husserli megütközés ekkor már megtörtént): „Ha az értekezés valaki »ellen« íródott, akkor Husserl ellen, aki ezt azonban azonnal látta”.²²

Husserl és Heidegger a *Lét és idő* korrektúrája során – legfeljebb két hétig (!) – deskriptív értelemben valóban együtt dolgoztak: azaz egy közös cél, Heidegger művének megjelentetése érdekében munkálkodtak (amire Heidegger további akadémiai előmenetele miatt égető szükség volt); azonban a *Lét és időt* aligha akarjuk kettőjük közös művének tekinteni. Az 1100 méter magasan fekvő Todtnaubergben eltöltött két hét során tehát vagy a Husserl és Heidegger között zajló beszélgetések révén következtethetünk döntő hatásbefogadásra Husserl részéről (leszámítva azt, hogy terjedelmesebb beszélgetésekre a határidő szorításában aligha kerülhetett sor),²³ vagy pedig ennek helyét Husserl megütkö-

²⁰ Husserl az 1925–1926-os téli szemeszter befejeződése után március–április hónapokban vakációzott Todtnaubergben (vö. BW IX. 67), egészen 1926. április 29-ig (vö. BW IX. 66).

²¹ BW II. 181; Husserl itt ezt a *Lét és idő* „megjelenése után”-ra teszi, azaz 1927. április 8. után, amikor Heidegger átadta neki a *Lét és idő* különnyomatának dedikált példányát (amit Roland Breuer, ezek szerint tévesen, elfogad, lásd Husserl 1994. 4).

²² Heidegger–Jaspers 71. Amennyiben hitelesek Heidegger 1923. február 20-án és május 8-án Karl Löwith-nek írt sokat idézett levelei (amelyeket eddig csak Sheehan idézésében és Kisiel szemelvényezésében ismerünk, a kiadott Heidegger–Löwith levelek között nem szerepelnek), akkor Heidegger ezen attitűdje Husserlrel szemben, illetve félelme Husserl retorziójától egyértelműen korábbra datálható.

²³ Ezekre a beszélgetésekre a korrektúra megkezdése előtt is csak a határidő szorításában kerülhetett sor, hiszen Heidegger február 28-án vállalta a bizottság előtt, hogy a kéziratot április elsejéig nyomdába adja (vö. Kisiel 1993. 481–482).

zésében kell keresnünk. A feltételezett közös beszélgetések bizonyító erejére a VI. részben még visszatérek, előbb azonban nézzük, hogy miről tanúskodnak Husserl „megütközésének” dokumentumai.

IV. HUSSERL ÚTJA A „MEGÜTKÖZÉSTŐL” A SZAKÍTÁSIG

Husserl kiábrándulásának folyamatában sokan a döntő hatásbefogadás helyét látják: „Eredetileg önálló írásban szeretne volna [Husserl] e kritikát kifejtteni (vö. *BW* 3:265), de végül csak a *Lét és idő*höz írt széljegyzetekben és elszórt megjegyzésekben manifesztálódott Husserl Heidegger-bírálatát” (Schwendtner 2008. 45). Ha Husserl tényleg cikket tervezett írni Heidegger ellen, akkor, úgy tűnik, jó okunk lenne azt feltételezni, hogy Husserl – talán megütközésétől indítva – elmélyedt Heidegger filozófiájában.

1. Husserl állítólagos cikke Heidegger ellen

Ez az állítás azonban egy tévedésen alapul: Nem Husserl, hanem Roman Ingarden tervezett cikket írni Heidegger ellen. Az inkriminált mondat egy Ingarden által (!) Edmund Husserlnek írt, 1930. március 24-re datált levélben hangzik el (a rákövetkező mondatlal együtt idézem, ami a szerzőséget még inkább nyilvánvalóvá teszi): „Régóta terveztem én is, hogy cikket írok Heidegger ellen, sajnos a terveim nagy része jelenlegi munkafeltételeim mellett megvalósíthatatlan kell maradjon. Az Ön *Logikájáról* [Husserl: *Formális és transzcendentális logika*] is szívesen írnék cikket: talán ezen év őszén eljutok ahhoz, hogy ez tegyem”.²⁴ Ezt a tévedést feltehetően Husserl *Lét és idő*-széljegyzeteinek kiadója indította el (lásd Husserl 1994, 5), tévedésének magyarázata pedig talán az lehet, hogy ő feltehetőleg még a levelezés kiadásának ugyanabban az évben megjelent előzetes változatából dolgozott.

Ingarden első mondatában szerepel az „is” (*auch*) szócska, ami mintha nyitva hagyná annak lehetőségét, hogy Husserl is tervezett egy ilyen cikket. Érdemes ennek utánajárni, nem pusztán azért, hogy ezt a lehetőséget is kizárhassuk, hanem azért, mert ez egyben bemutatja, *milyen kritikai reakciókat váltott ki Husserl-ből* a kiábrándulás. Az előző levélben, öt nappal korábban ezt írta: „A kis francia írás [a *Kartezianus elmélkedések*] tavasszal jelenik meg (kb. 100 oldal), és nem a német pusztá fordítása lesz, mivel a német publikum számára – a jelen helyzetben (divatszerű ingadozás az »egzisztencia« filozófiájához, a »filozófia mint szigorú tudomány« feladása) – szélesebb bemutatásra van szükség, továbbíve

²⁴ *BW* III. 265. Az Ingarden által kiadott korábbi Husserl-levélgyűjteményben (Husserl 1968) nem is szerepelt ez a levél, hiszen nem Husserl írta.

a legmagasabb »metafizikai« problémáig» (BW III. 262). Erre reagál Ingarden, közvetlenül az előbb idézett rész előtti mondatokban: „ezért talán helyes, hogy Ön a *Kartezianus elmékedések* kidolgozása mellett döntött [...]. Az egész ügy az úgynevezett »egzisztenciafilozófiával« eléggé fontos ahhoz, hogy Ön ez ellen irányítsa súlyos szavát» (BW III. 265). Ezután mondja Ingarden, hogy ő is akar egy cikket írni Heidegger ellen.

Husserl reakciója tehát nem Heidegger nézeteinek konkrét kritikájára irányult, hanem pusztán saját filozófiájának kifejtését akarta finomítani. Az 1929 februárjában tartott *Párizsi előadások* szövegváltozatát, melyet Lévinas és Gabrielle Pfeiffer fordított le franciára, Husserl nem akarta megjelentetni németül (noha csak nyomdába kellett volna küldenie a kész kéziratot);²⁵ hanem *még részletesebb formába akarta önteni*. Ezt mutatják ugyanezen műterv jellemzései a párhuzamos levélhelyeken: „A [*Kartezianus elmékedések*] német kiadása helyett a következő évben egy a német közönséghez igazított művet tervezek megjelentetni» (BW II. 177). Néhány héttel korábban pedig ezt írta Georg Misch-nek: „A tíz éve készülő és most valóra váló könyv – teljes szisztematikus felépítés – remélhetőleg mindent tisztázni fog» (BW VI. 282). A tervezett nagy szisztematikus művön Husserl még az elkövetkező években is dolgozott, azt a *Kartezianus elmékedések* német változatának szánva (habár időnként elkülönítve kezelte ezt a két műtervet, és 1931 nyarán az utóbbit egészen Finkre hagyta), végül azonban egyik sem készült el. Az viszont egyértelmű, hogy Husserl válaszreakciója az egzisztencialista „ingadozásra” pusztán saját filozófiájának ismételt kifejtése volt.

2. A kiábrándulás tényleges állomásai

Husserl már 1927 augusztusában elkezdte tanulmányozni a *Lét és időt* (vö. BW III. 455–456). Ezután következett az előbb tanulmányozott intermezzo az *Encyclopaedia Britannica* szócikke körül, az év végén sűrűsödő levelek pedig Husserl már-már inkvizítori kíváncsiságáról tanúskodnak, amellyel Heidegger ortodoxiáját kívánta próbára bocsátani (vö. BW IV. 149. skk.). 1928. január 8-án Heidegger a sokat halogatott személyes találkozást nem tudta tovább elkerülni. Semmilyen feljegyzésünk sincs ezen beszélgetés tartalmáról, csupán Heidegger lakonikus megjegyzése egy Elisabeth Blochmann-nak írt levélben: „A múlt vasárnap legyalogoltam Freiburgba, és volt még egy szép, tartalmas napom Husserllel» (Heidegger–Blochmann 1989. 23).

Ekkor – vagy pedig az elkövetkező hónapokban – került sor Husserl kérésére az időelőadások szövegének kiadására, melyet, mint láttuk (III. 1. rész), Heidegger a husserli értelemben nem teljesített. Mindennek ellenére Husserl mégis Heideggert javasolta *unico loco* saját freiburgi katedrájára. (Lásd Heidegger–Jas-

²⁵ Husserl műveinek kritikai kiadása 1950-ben ezzel a szöveggel indult.

pers 1990. 90; Heidegger–Arendt 2002. 64; Heidegger–Bultmann 2009. 52; BW IV. 148. skk.) Ezután Husserl és Heidegger kapcsolatában érdekes szünet következett. Heidegger csak 1928 ősztől tudta betölteni a felkínált professzori állást, és Freiburgba költözése után mintha került volna Husserl társaságát.²⁶ Heidegger beszéde Husserl hetvenedik születésnapján ismert incidens volt, de azt még az ünnepi kontextus tompíthatta.²⁷ Kapcsolatuk azonban elkerülhetetlenül haladt az explicit szakítás felé.

Filozófiai szempontból azonban nem közömbös, hogy erre a szakításra mikor került sor. Husserl 1929. július 24-én meghallgatta Heidegger székfoglaló előadását, és *azután* kezdte el a *Lét és idő* – valamint az időközben megjelent Kant-könyv – alapos tanulmányozását (Husserl ekkor olvasta másodszor a *Lét és időt*).²⁸ Husserl kiábrándulását illetően *terminus ante quem* az év decembere, amikor „Heidegger-tanulmányait” illetően ezt írja Ingardennek: „Arra az eredményre jutottam, hogy a művet nem tudom elhelyezni fenomenológiám keretein belül” (BW III. 254). Ezután, amint R. Breeur is kiemeli (lásd Husserl 1994, 5. skk.), Husserl minden, Heideggerrel kapcsolatos megnyilvánulása konzekvensen és ellentmondást nem tűrően elutasító volt.²⁹

Husserl utoljára talán 1931 április–májusa során foglalkozhatott Heideggerrel, amikor a *Fenomenológia és antropológia* című előadókörútra készült. Ekkor nemcsak Schelert tanulmányozta, hanem egy levele szerint Heideggerrel is

²⁶ Ahogyan Husserl visszatekintve jellemezte Heidegger viselkedését Freiburgba érkezése és egy kezdeti rövid harmonikus periódus után: „a legegyszerűbb módon a tudományos eszmecsere minden lehetőségéből kivonta magát” (BW II. 183). A Freiburgba visszatérő Heidegger attitűdjét jól jellemzi, hogy a téli szemeszter során arról panaszkodott Bultmannnak: a Husserl-tanítványok körében filozófiáját illető „félreértésekkel” találkozok (Heidegger–Bultmann 2009. 87).

²⁷ Csak tompíthatta, hiszen kortársak megütözköztek Heidegger beszédén. Vö. Jaspers levelet Heideggerhez 1929. július 14-én, aki a beszéd szövegének olvastán „néhány impertinens kérdést” akart feltenni Heideggernek (Heidegger–Jaspers 1990. 125; lásd még a kiadói magyarázatot, 251. skk.), vagy az ünnepségen résztvevő Roman Ingarden véleményét, aki szerint Heidegger beszéde „meglehetősen kusza” volt (Ingarden 1962. 161).

²⁸ Történeti rekonstrukciónktól függetlenül – mintegy annak megerősítésére – rögzíthetjük, hogy Husserl *két alkalommal* olvasta a *Lét és időt*, amennyiben hitelt tulajdoníthatunk Fritz Heinemann beszámolójának: „1931-ben [Husserl] azt mondta nekem, hogy a legkomolyabban vette Heideggert, és kétszer olvasta a *Lét és időt*, de semmit sem tudott felfedezni abban. »Heidegger a természetes beállítódás talaján mozog« – ez volt a megboesáthatatlan bűne [Husserl szemében]” (Heinemann 1953. 48). Fritz Heinemann (1889–1970) német–angol filozófus volt. 1930-tól frankfurti professzor, a találkozásra Husserl vendégelőadása kapcsán került sor (Schuhmann 1977. 381). 1933-ban emigrált, majd Oxfordban tanított és – többek között fent idézett könyvével – az egzisztencializmus korabeli angolszász propagátoraként lépett fel. A Heinemann által közvetített husserli vélemény – habár az efféle testimóniumok értékelő részét véleményem szerint fenntartással kell kezelnünk – ismét csak nem Heidegger Husserlre gyakorolt döntő hatását látszik megerősíteni.

²⁹ Ennek legismertebb alkalmá a már az eddigiekben is sokat idézett 1931. januári levele Pfänderhez (BW II. 180. skk.), aminek közvetlen kontextusa az a felvetés, hogy Pfänder miért nem került szóba Husserl katedrájának utódlásánál.

szándékozott foglalkozni.³⁰ 1933 után pedig radikálisan új szakasz következett Heidegger életében. Ahogyan egy, az eseményekkel egyidejű – a rektorátus végkimenetelét illetően utólag jóstehetségűnek bizonyuló – rövid levelében fogalmazott: „Tisztán spekulatív értelemben vett filozófiai munkámat félre kell tennem, és azt a »gyakorlatiban« igazolni. És ez nem könnyű.” (Häberlin–Binswanger 1997. 381). Ez pedig Heidegger Husserlhez fűződő személyes kapcsolatainak megszakítását is magával vonta.³¹

V. A DOKUMENTÁLT TÖRTÉNETI TÉNYEK ÉRTÉKELÉSE

Levonható-e mindebből az a következtetés, hogy *Heidegger olyan jelentős hatást gyakorolt Husserl filozófiájára, ami nélkül ezt a filozófiát nem lehet megérteni?* Husserl tervezett, Heidegger elleni cikkének említése feltehetően félreértésen alapul, és a részletes történeti rekonstrukció a Husserlre irányuló hatás igazolására felhozható többi tény esetén is differenciáltabb képet mutat. Husserl és Heidegger nem terveztek közös munkákat: Heidegger *de facto* visszautasította az asszisztensi szerepet, az *Encyclopaedia Britannica* szócikke esetében pedig láthatóan az a szándék vezette, hogy Husserlt végül egy sikeres publikációhoz segítse (sőt ha hihetünk az Elfridének írott levélben olvasható beszámolóknak, Husserl és Heidegger nézeteltérése mintha inkább formális-didaktikai szempontokra irányult volna). Mindenképpen rögzíthetjük, hogy közös munkájuk kisebb intenzitású, a tényleges konfrontáció *in absentia történt*, valamint Heidegger javaslatai kisebb hatást okoztak, és gyorsabban kikoptak Husserl szövegváltozataiból, mint azt az eseménytörténet és a szövegvariánsok részletes rekonstrukciója előtt hajlamosak voltunk gondolni. Az egyetlen tényleges közös munka a *Lét és idő* első néhány nyomdai ívének mintegy két hétig tartó közös korrektúrája volt 1926 áprilisában. Elképzelhető, hogy Husserl Heidegger művét már itt is megütöztetést keltőnek találta, mindenesetre innen szerzett benyomása nem lehetett túl mély, hiszen később szükségesnek érezte a kész mű részletes tanulmányozását. Erre különböző okok miatt lényegében először 1929 nyarán került sor, és, mint láttuk, Husserl reakciója nem részletekbe bocsátkozó kritikai konfrontáció kidolgozása volt, hanem mintegy saját filozófiájának területére vonult vissza.

³⁰ BW IV. 273. Husserl itt jövő időben fogalmaz. Ugyan ekkor az előadókörút kezdetéig még több mint egy hónap volt hátra, de ha hihetünk Heinemann beszámolójának (vö. . l.), akkor Husserlnek mégsem jutott ideje Heidegger újraolvasására.

³¹ Husserl és Heidegger viszonyáról rögvést a háború után több erőteljes, ámde megalapozatlan híresztelés is keringett (ld. pl. Arendt–Jaspers 1985. 79. skk.; 84. skk.; 99. skk.). Heidegger egyes háború utáni megnyilvánulásait, pl. híres Spiegel-interjújának egyes Husserlreltől kijelentéseit (GA 16. 660. skk.; korábban pl. i. m. 486) véleményem szerint inkább ebben a *defenzív kontextusban* kell olvasnunk, ami érthetőbbé teszi Heidegger sokat kifogásolt kijelentéseit (vö. Schuhmann 1978).

A dokumentált történeti tények tehát *nem a döntő hatásgyakorlás–hatásbefogadás alakzatát mutatják*. Érdeemes hozzátenni, hogy a hatásbefogadás valójában *a fortiori* nem lokalizálható Husserl kiábrándulásának állomásaiban, mert ekkor már *elöve túl későn következett volna be ahhoz, hogy Husserl filozófiai álláspontját valóban döntő módon befolyásolja*. Ennek belátásához érdemes felidéznünk, hogy a *Formális és transzcendentális logika* megírására 1928 novembere–decembere és 1929. január 23. között került sor, és 1929 nyarára Husserl nemcsak a párizsi előadásokon (február 23. és 25.) volt túl, hanem már május 17-én elküldte a *Kartezianus elmélkedések* fordítandó gépiratát Strasbourgba. Ezeket a munkákat már nem befolyásolhatta Husserl 1929. nyári olvasmányélménye. A részletesebb vizsgálat meggyőződésem szerint kimutathatná, hogy Husserl fenomenológiai filozófiája már teljes vértetében áll előttünk az 1920-as évek elején, legkésőbb a *Londoni előadásokban* (1922. június 6–12.), amely szinte minden lényegi ponton elővételezi Husserl párizsi előadásait és a húszas évek egyetemi előadásciklusait. Ennek alapján talán azt is mondhatnánk, hogy azért voltunk hajlamosak sorsdöntő Heidegger-hatást feltételezni Husserl gondolkodói fejlődésében, mert túl kevésbé ismertük az 1920-as évek írásait (a *Londoni előadások* például először 2000-ben jelent meg), valamint kevésbé láttuk egységben Husserl gondolkodói útjának 1920-as és 1930-as évtizedeit.

VI. A FELTÉTELEZETT KÖZÖS BESZÉLGETÉSEK BIZONYÍTÓ EREJE

Ezután döntő Heidegger-hatás feltételezésére már csak az a lehetőség marad, ha azt Husserl és Heidegger személyes beszélgetéseiben próbáljuk lokalizálni. Husserl legkésőbb 1918-tól valóban nagyon baráti – talán túlzottan is lelkes – személyes kapcsolatot ápolt Heideggerrel, és számtalan találkozásról tudunk kettejük között: Heidegger részvétele a freiburgi fenomenológiai társaság ülésin az 1918–1919-es téli szemeszterben,³² vagy Husserl híres szombati beszélgetésein,³³ Heidegger látogatásai Husserl nyaralóhelyein stb. (vö. még pl. Heidegger–Blochmann 1989. 12). Ez a lista feltehetően még bővülni fog, amint Heidegger életének egyre több forrása válik nyilvánossá (például a Hannah Arendt – Heidegger-levelezés is több, rövidebb Husserl-találkozásra enged következtetni). A probléma ezzel a feltételezéssel pusztán az, hogy ezek a személyes beszélgetések *nem dokumentáltak*. Ráadásul mindaz, amit Heidegger hozzáállásáról tudunk, *éppen arra enged következtetni, hogy Heidegger nem szeretne volna, ha Husserl felismeri filozófiai divergenciáik tényleges terjedelmét*.

³² Ennek egyik eredeti forrása a résztvevő Gerda Walther beszámolója: Walther 1960. 213. skk.

³³ Heidegger 1922-es visszaemlékezése szerint (GA 16. 43) a heti intenzív személyes találkozások Husserlrel már a háború alatt megkezdődtek, ami illeszkedik a II. részben Heidegger reorientációs szándékáról megállapítottakkal.

Érdemes megnézni, hogy Heidegger már 1919-ben (!) miként jellemezte egy bizalmas levelében ezeket a beszélgetéseket Husserlrel: „Ahogyan Te korábban helyesen megjegyezted, én már biztosan sokkal, tágabb horizontokkal és problémákkal túl vagyok [Husserlen]. Azonban az ember harmincévesen még nem kiforrott, és szívesen – ugyan csak négy szemközt – rángatja a kantárt; ehhez Husserl jó szabályozó erő, az öregedés minden eltéveszthetetlen jele ellenére.” (Heidegger 2005. 95–96; 1919. augusztus 30.) Együttműködését pedig az a „praktikus szempont” is vezeti, írja, hogy „Husserlrel egy címlapon szerepelni már jelentene valamit – a freiburgi egyetem szűkebb körében csakúgy, mint a tudományos irodalomban. A saját fejlődésem állandósága és biztonsága miatt nem kell aggódnod”. Ez a levél talán még nyitva hagy bizonyos értelmezési lehetőségeket Heidegger szándékaival kapcsolatosan, de négy hónappal később már félreérthetetlenül fogalmaz: „Ez az, ami manapság engem Husserltől óriási mértékben [*himmelweit*] elvált, és most meg kell találnom annak lehetőségeit – pusztán azért, hogy magunkat anyagilag fenntarthassuk –, hogy heves összeütközések nélkül és az azonos hangsúlyozásával együtt haladhassunk.” (Heidegger 2005, 103; 1920. január 4.)

Azt hiszem, megállapíthatjuk, hogy Heidegger a kezdetektől fogva azzal a szándékkal vett részt a beszélgetésekben, hogy *elsimítsa a különbségeket és a közös elemeket próbálja hangsúlyozni*. Az volt az érdeke, hogy filozófiai útjának alapvető különbségére ne derüljön fény, mert ettől – mint az események mutatják: joggal – Husserl támogatását féltette, ami nélkül nem látott lehetőséget filozófiai karrierre. Nem célom Heidegger viselkedésének megítélése (ami korántsem triviális, és semmiképpen sem a filozófiatörténet feladata), hanem pusztán Heidegger *szándékának rögzítése*. Heidegger szándéka alapján pedig *petitio principii lenne azt feltételezni, hogy Heidegger Husserlrel folytatott beszélgetései Husserlt rádöbbenítették volna Heidegger filozófiájának alapvető divergenciáira*. Heidegger éppen abban volt érdekelt, hogy ez a felismerés ne következzen be (és Husserl 1929 utáni csalódásának intenzitását nézve úgy tűnik, ez a taktika működött). Husserl és Heidegger közös beszélgetései tehát nem adnak alapot annak feltételezésére, hogy Husserl olyan mértékben megismerte volna Heidegger filozófiáját, mint Heidegger előadásainak hallgatói vagy műveinek olvasói.³⁴

³⁴ Ezt a konklúziót erősíti meg az is, hogy a kapcsolat pozitív korszaka alatt Husserl többben figyelmeztették arra, hogy túlértékeli az összhangot Heidegger nézeti és saját filozófiája között (vö. pl. BW II. 182). Érdemes hozzátenni, hogy mintha túlértékelnék a fennmaradt dokumentumok alapján, hogy Husserl milyen mélységben értette meg Heidegger összetett, húszas évekbeli filozófiáját, vagy akár csak a *Lét és idő* fundamentálonológiáját. „Heidegger – írta Husserl a *Lét és idő* példányának egyik margójegyzetében – a létező minden régiójának és univerzáléjának, a teljes világrégióinak konstitutív-fenomenológiai tisztázást átfordítja [*transponiert*] vagy inkább elferdíti [*transversiert*] antropológiáivá; az egész problematika valami átvitel, az ego helyett *Dasein* áll stb. Eközben minden mélyértelműen tisztázatlan és filozófiai-lag értéktelen lesz” (Husserl 1994. 13). Az antropológizmus-vádat megerősíti Husserl egész 1931-es előadókörútja (lásd annak levelezésbeli lecsapódását: BW III. 478). Nem gondolom, hogy ezek a felszínes antropológizmus-vádak Heidegger filozófiájának érdemi megértéséről tanúskodnának.

VII. A HATÁS BEFOGADÁSA HUSSERL ÉS HEIDEGGER SAJÁT ÉRTÉKELÉSE SZERINT

Noha nem szeretnék túl nagy jelentőséget tulajdonítani Husserl és Heidegger hatásbefogadásra vonatkozó korabeli értékeléseinek, talán mégis érdemes röviden felidézni a két főszereplő erre vonatkozó reflexióit. Husserl monologikus alkata közismert volt. Filozófiatörténeti előadásai a kor bevett nézetei mentén orientálódtak, és Husserl saját filozófiája irányába mutattak.³⁵ Beszámolók szerint Husserl szemináriumai rendszeresen monológokba torkoltak,³⁶ és Husserl alig volt képes végigolvasni egy könyvet, mert már az elején eltérítették saját gondolatai, sőt még saját korábbi gondolataival sem szeretett foglalkozni (vö. pl. Sepp 1988. 21). Pályája előrehaladtával Husserl egyre kevesebbet törődött más nézetekkel és kritikákkal (lásd pl. Husserl jellemzését filozófiai munkamódszerről: Cairns 1976. 61). Tudatában volt annak, hogy a külső kritikákat ignoráló magatartása megütközést vált ki, de ezen nem kívánt változtatni.³⁷

Ironikus módon *Husserl éppen Heidegger teljes egyetértésére számíthatott volna*. Ahogyan Heidegger maga fogalmazott egyik ifjúkori filozófiai *Auseinandersetzung*-ja során, Heinrich Rickert filozófiája kapcsán: „Most egyre jobban megértem, miért találja Husserl olyan nehéznek, hogy egyáltalán időt és energiát szánjon a konfrontációkra [*Auseinandersetzungen*] másokkal – hiszen a problématerületek annyira távol esnek egymástól; az ember tulajdonképpen egyetlen pillanatot sem szabadna pazaroljon erre” (Heidegger 2005. 93). Önálló filozófusként pedig, 1931-ben, jóval Husserl kiábrándulása után, Heidegger így jellemezte egy Bultmannak írott levelében saját viszonyát a külső hatásokhoz: „Azt gondolom, meg kell hozni a döntést, hogy az ember a saját mű belső vonalát követi, és nem szabad hagyni, hogy az ellenvetések váratlanul eltérítsenek a pályáról. Ez a hozzáállás »egoista«, és bizonyára igazságtalan néhány kritikai művel szemben, hiszen azokat egyszerűen érintetlenül hagyja. Azonban ez az egoizmus alapjában véve hűség a saját feladathoz.” (Heidegger–Bultmann 2009. 160.) Úgy tűnik tehát, a feltételezett összecsapás szereplői *maguk is monologikus alkatúnak látták magukat*, sőt erre egyfajta *filozófiai program* részeként törekedtek.

³⁵ Ezt nem csak Husserl időközben kiadott filozófiatörténeti előadásai mutatják, hanem már hallgatói is így látták, lásd pl. Walther 1960. 208.

³⁶ Klasszikus leírása Gadamer 1977. 31; lásd még pl. Sepp 1988. 34–35.

³⁷ Ennek pregnáns formája Husserl előszava a *Krisis*-tanulmány tervezett második részéhez (Hua VI. 439–440). Amint itt is megjelenik, ez az „antidialogicitás” végső soron a transzcendentális fenomenológia architektónikájáról alkotott felfogáson alapul, ami szerint a kritikákra nem lehetséges a természetes beállítódás talaján válaszolni.

VIII. ZÁRSZÓ: A FILOZÓFIATÖRTÉNET SZEREPE A KORTÁRS KONTINENTÁLIS FILOZÓFIÁBAN

Edmund Husserl és Martin Heidegger két, egymás földrajzi és időbeli közelségében működő filozófus, akiket a kontinentális filozófia történetének áttekintésekor rendszerint ugyanabban a teleologikus gondolati sémában helyezünk el. Természetszerű tehát azt gondolni, hogy ez a teleologikus gondolati séma a történeti tények szintjén is megjelenik. Mégis minél közelebb léptünk Husserl és Heidegger kapcsolatának történetéhez, a kibontakozó kép annál kevésbé mutatta a Husserlre gyakorolt döntő hatás alakzatát, és ezen az informális hatásgyakorlás lehetőségének vizsgálata sem tudott változtatni. Vizsgálódásaim eredményeképpen úgy vélem, Husserl esetén *történetileg dokumentálható módon* nem beszélhetünk arról, hogy Heidegger *lényegi* kérdésekben *döntő* hatást gyakorolt volna Husserl filozófiai fejlődésre.³⁸ A két filozófus összehasonlítása – amely kétségtelenül a 20. századi filozófia egyik legérdekesebb kérdése – *mintha inkább az utólagos értelmező teljesítménye lenne, nem pedig a husserli filozófia történeti irányultságú rekonstrukciójának feladata.*³⁹

A negatív konklúzió megértése elsősorban *a hatás fogalmának tisztázását* igényli. Hatásról több értelemben beszélhetünk, például nyilvánvalóan hatott Husserlre a világháborús német vereség, idősebb fiának halála, másik fiának súlyos háborús sérülése, a háborút követő hiperinfláció, a weimari köztársaság gazdasági és politikai válsága stb.,⁴⁰ s ilyen értelemben nyilván nem maradt hatás nélkül Heidegger üstököszerű felemelkedése, Husserl Heideggerbe vetett reménye és vele ápolt barátsága, majd pedig a szakítás, amit Husserl árulásként fogott fel. Kérdéses azonban, van-e helyük a hatás ezen fogalmainak a filozófiában, amennyiben nem akarunk individuálpszichológiai, szociológiai vagy egyéb külső faktorokra épülő magyarázat mellett elköteleződni. Véleményem szerint az ilyen externális magyarázat lehet érdekes és tudományos, *de alapvetően különbözik attól, amit a filozófiában művelni szeretnénk* (egyébként Husserl esetében feltehetően nincs is elegendő forrásanyag – naplóbejegyzések, interjúk stb. – ehhez a filozófiától különböző műfajú kutatáshoz). A hatás, különösen a kölcsönös hatás, az „összecsapás” (*Auseinandersetzung*) alakzatáról a filozófiatörténetben véleményem szerint akkor beszélhetünk, ha – a szó eredeti értelmének megfelelően – *dokumentált kétirányú kölcsönös interakciót* tudunk felmutatni. En-

³⁸ Természetesen ezen a konklúzióon változtatnunk kell, amennyiben olyan történeti anyag kerül elő, ami Heidegger Husserlre gyakorolt döntő hatását támasztja alá, és megmagyarázza azt is, hogy ez eddig miért nem látszott.

³⁹ Fehér M. István terminológiájával: „összevetés”, nem pedig „összecsapás” (Fehér 2009. 6).

⁴⁰ A húszas évek elején például Husserl gyorsírásos írásának írásképe is jelentősen megváltozott (ezt a kéziratok datálásában is használják).

nek szemléltetésére érdemes felidézni a filozófiatörténeti *Auseinandersetzung* néhány valódi példáját, például – Husserl és Heidegger környezetéből – Hermann Cohen és Paul Natorp egymásba fonódó filozófiáinak dinamikáját. Ennek Husserl és Heidegger esetében nyomát sem találjuk. Mindez fontos distinkció megtételére ad lehetőséget a *filozófia és filozófiatörténet viszonyát illetően a kortárs kontinentális filozófiában*.

Azzal, hogy azt állítom, Husserl és Heidegger között nem volt összecsapás, Heidegger a fenti értelemben nem hatott Husserlre, tulajdonképpen *lényeges különbségre szeretném felhívni a figyelmet, ami a kontinentális filozófia történetének teleologikus gondolati egységbe illesztése és filozófiatörténeti megközelítése között húzódik*. Ez a distinkció talán termékenynek bizonyulhat a mai magyar kontinentális filozófiában, az utóbbi időben kibontakozó vita szemszögéből is. A filozófiai művek autonómiájának elismerése – „azaz, hogy ne más filozófia mércéivel, hanem saját maguk önmagukkal szemben támasztott igényeinek fényében mérjük őket” (Fehér 2012. 154) – a filozófiatörténet művelése számára – amennyiben elégtelennek érezzük a problémátörténetet, de nem szeretnénk elköteleződni a teleologikus filozófiatörténet-írás mellett sem – kétségtelenül *conditio sine qua non*, azonban önmagában még csak egy érzékenyebb filozófiatörténet-írás kiindulópontja (ahogyan Fehér M. István kiélezve fogalmazott: ez önmagában „nem igazán újszerű vagy izgalmas tétel”, uott 154). Azt gondolom, *ezen tétel alkalmazásának egyik kihívása* éppen az – és a Fehér–Zuh–Lengyel-vita célja talán pont ezen kihívások azonosítása –, hogy egy, az adott filozófia szingularitására és belső összefüggéseire koncentrálnó vizsgálódás során *miként vehetjük figyelembe annak saját történetiségét*. Husserl és Heidegger viszonyának vizsgálata azzal a tanulsággal szolgál, hogy érzékenynek kell maradnunk a teleologikus történeti konstrukciók és a filozófiatörténet közti különbségre. A problémátörténeten túllépni törekvő filozófiatörténet egyik fő feladata talán éppen az, hogy feltárja ezeket a diszkrpanciákat.

Az elmúlt évtized magyarországi analitikus–fenomenológus vitájában gyakorta felmerült a vád, miszerint a fenomenológia művelői túlzottan történetiek. Ez távolról nézve bizonyosan így tűnik. Közelebbről vizsgálva azonban a mai fenomenológiát éppen hogy *a történetiellenség, egyfajta történeti naivitás veszélye fenyegeti, amikor nem látja a saját kialakulásáról és fejlődéséről szóló történet és a filozófiatörténet közti különbségeket*. A kontinentális filozófiai hagyomány megértéséhez és folytatásához, amint ezt a fenomenológia huszadik század végi újjászületésének története mutatja, kétségtelenül szükség van arra, hogy Husserl és Heidegger filozófiai teljesítményeit egységes értelem-összefüggésbe illesszük. Azonban nem szabad engedni annak a kísértésnek, hogy ezt az értelem-összefüggést visszavetítsük a filozófiatörténetre. Ezt nem pusztán az intellektuális tisztesség követelménye írja elő egy száraz filozófiatörténeti igazságfogalom nevében; hanem a filozófiatörténeti eszközökkel feltárható diszkrpanciák ignorálásával annak az esélyét veszítjük el, hogy a kontinentális filozófiai hagyomány teljesítményéről

megfogalmazott értelem-összefüggéseinket módosíthassuk, s ezáltal valami addig nem anticipált új gondolati lehetőséget tanuljunk a filozófiatörténettől. Csak a feltáruló diszkrepanciákra figyelve maradhat a filozófia története az az „ösztönző fullánk”, aminek a fiatal Heidegger látta.⁴¹

RÖVIDÍTÉSEK, IRODALOM

- (BW II) Husserl, Edmund: *Briefwechsel. Die Münchener Phänomenologen*. Elisabeth Schuhmann – Karl Schuhmann (szerk.) Husserliana Dokumente III/2. Dordrecht, Kluwer.
- (BW III) Husserl, Edmund: *Briefwechsel. Die Göttinger Schule*. Elisabeth Schuhmann – Karl Schuhmann (szerk.) Husserliana Dokumente III/3. Dordrecht, Kluwer.
- (BW IV) Husserl, Edmund: *Briefwechsel. Die Freiburger Schüler*. Elisabeth Schuhmann – Karl Schuhmann (szerk.) Husserliana Dokumente III/4. Dordrecht, Kluwer.
- (BW V) Husserl, Edmund: *Briefwechsel. Die Neukantianer*. Elisabeth Schuhmann – Karl Schuhmann (szerk.) Husserliana Dokumente III/5. Dordrecht, Kluwer.
- (BW VI) Husserl, Edmund: *Briefwechsel. Philosophenbriefe*. Elisabeth Schuhmann – Karl Schuhmann (szerk.) Husserliana Dokumente III/6. Dordrecht, Kluwer.
- (BW IX) Husserl, Edmund: *Briefwechsel. Familienbriefe*. Elisabeth Schuhmann – Karl Schuhmann (szerk.) Husserliana Dokumente III/9. Dordrecht, Kluwer.
- (GA 1) Heidegger, Martin 1978. *Frühe Schriften*. Friedrich-Wilhelm von Hermann (szerk.) Gesamtausgabe 1. Frankfurt, Vittorio Klostermann.
- (GA 14) Heidegger, Martin 2007. *Zur Sache des Denkens*. Friedrich-Wilhelm von Hermann (szerk.) Gesamtausgabe 14. Frankfurt, Vittorio Klostermann.
- (GA 16) Heidegger, Martin 2000. *Reden und andere Zeugnisse eines Lebensweges*. Hermann Heidegger (szerk.) Gesamtausgabe 16. Frankfurt, Vittorio Klostermann.
- (HCW 6) Edmund Husserl: *Psychological and Transcendental Phenomenology and the Confrontation with Heidegger*. Thomas Sheehan – Richard E. Palmer (szerk. és ford.) Collected Works 6, Dordrecht, Kluwer.
- (HJB 1) Denker, Alfred – Gander, Hans-Helmuth – Zaborowski, Hans-Helmuth (szerk.) 2004. *Heidegger und die Anfänge seines Denkens*. Heidegger-Jahrbuch 1. Freiburg, Alber.
- (Hua VI) Husserl, Edmund 1954. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*. Walter Biemel (szerk.) Husserliana VI. Den Haag, Martinus Nijhoff.
- (Hua IX) Husserl, Edmund 1962. *Phänomenologische Psychologie*. Walter Biemel (szerk.) Husserliana IX. Den Haag, Martinus Nijhoff.
- (Hua X) Husserl, Edmund 1966. *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*. Rudolf Boehm (szerk.) Husserliana X. Den Haag, Martinus Nijhoff.
- (Hua XVIII) Husserl, Edmund 1975. *Logische Untersuchungen. Erster Band. Prolegomena zur reinen Logik*. Elmar Holenstein (szerk.) Husserliana XVIII. Den Haag, Martinus Nijhoff.
- (Hua XXXIII) Husserl, Edmund 2001. *Die Bernauer Manuskripte über das Zeitbewusstsein*. Rudolf Bernet – Dieter Lohmar (szerk.) Husserliana XXXIII. Dordrecht, Kluwer.
- (SZ) Heidegger, Martin 1967. *Sein und Zeit*. 11. kiad. Tübingen, Max Niemeyer.

⁴¹ GA 1. 139. Heidegger itt Friedrich Adolf Trendelenburgot idézi, aki egyben Franz Brentano tanára és patrónusa volt. A filozófiatörténet ilyen felfogása ekképpen tehát ott áll a fenomenológiai mozgalom kezdetén.

- Arendt, Hannah – Karl Jaspers 1985. *Briefwechsel 1926–1969*. Lotte Köhler – Hans Saner (szerk.) München, Piper.
- Arnold, Claus 2006. Die Theologische und die Philosophische Fakultät – oder: der konfessionelle Faktor. In Eckhard Wirbelauer (szerk.) *Die Freiburger Philosophische Fakultät 1920–1960. Mitglieder – Strukturen – Vernetzungen*. Freiburg, Karl Alber.
- Bixler, Julius 1929. German Phenomenology and Its Implications for Religion. *The Journal of Religion*, 9/4. 589–606.
- Cairns, Dorion 1976. *Conversations with Husserl and Fink*. The Hague, Martinus Nijhoff. (Phaenomenologica, 66)
- Casper, Bernhard 1980. Martin Heidegger und die Theologische Fakultät Freiburg 1909–1923. *Freiburger Diözesan-Archiv*, 100. 534–541.
- Godamer, Hans-Georg 1977. *Philosophische Lehrjahre. Eine Rückschau*. Frankfurt, Vittorio Klostermann.
- Fehér, M. István 1994. *Phenomenology, Hermeneutics, Lebensphilosophie: Heidegger's Confrontation with Husserl, Dilthey, and Jasper*. In Theodore Kisiel – John van Buren (szerk.) *Reading Heidegger from the Start. Essays in His Earliest Thought*. Albany, SUNY Press, 73–89.
- Fehér M. István 2009. Fenomenológia, tapasztalat, szabadság. Schwendtner Tibor „Husserl és Heidegger: egy filozófiai összecsapás analízise” című akadémiai doktori értekezéséről. *Magyar Filozófiai Szemle*, 53/1–2. 1–95.
- Fehér, M. István 2012. Vonakodni, visszariadni, értelmezni. Megjegyzések Zuh Deodáth recenzójához. *Magyar Filozófiai Szemle*, 56/3. 151–159.
- Fehér M. István – Olay Csaba 2012. A másik igazsága. Fehér M. István válaszol Olay Csaba kérdéseire. In Lengyel Zsuzsanna Mariann – Jani Anna (szerk.) *A másik igazsága. Ünnepi kötet Fehér M. István tiszteletére*. Budapest, L' Harmattan. 265–332.
- Häberlin, Paul – Ludwig Binswanger 1997. *Briefwechsel 1908–1960*. (Szerk.) Jeannine Luczak Basel, Schwabe.
- Hartshorne, Charles 1929. Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung [Recenzió]. *The Philosophical Review*, 38/3. 284–293.
- Heidegger, Martin 1972. *Frühe Schriften*. Friedrich-Wilhelm von Hermann (szerk.) Frankfurt, Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin 2005. „Mein liebes Seelchen!” *Briefe Martin Heideggers an seine Frau Elfride. 1915–1970*. Szerk. Gertrud Heidegger. München, DVA.
- Heidegger, Martin – Hannah Arendt 2002. *Briefe 1925 bis 1935 und andere Zeugnisse*. Szerk. Ursula Ludz. 3. kiad. Frankfurt, Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin – Elisabeth Blochmann 1989. *Briefwechsel 1918–1969*. Szerk. Joachim W. Storck. Marbach, Deutsche Schillergesellschaft.
- Heidegger, Martin – Rudolf Bultmann 2009. *Briefwechsel 1925–1975*. Szerk. Andreas Großmann – Christof Landmesser. Frankfurt–Tübingen, Vittorio Klostermann – Mohr Siebeck.
- Heidegger, Martin – Karl Jaspers 1990. *Briefwechsel 1920–1963*. Szerk. Walter Biemel – Hans Saner. Frankfurt–Zürich, Vittorio Klostermann – Piper.
- Heidegger, Martin – Heinrich Rickert 2002. *Briefe 1912 bis 1933 und andere Dokumente*. Szerk. Alfred Denker. Frankfurt, Vittorio Klostermann.
- Heinemann, Frederick Henry 1953. *Existentialism and the Modern Predicament*. New York, Harper.
- Husserl, Edmund 1968. *Briefe an Roman Ingarden. Mit Erläuterungen und Erinnerungen an Husserl*. Szerk. Roman Ingarden. Den Haag, Martinus Nijhoff. (Phaenomenologica, 25)
- Husserl, Edmund 1994. Randbemerkungen Husserls zu Heideggers *Sein und Zeit* und *Kant und das Problem der Metaphysik*. Szerk. Roland Breuer. *Husserl Studies*, 11/1–2. 3–63.

- Ingarden, Roman 1962. Edith Stein on her Activity as an Assistant of Edmund Husserl. *Philosophy and Phenomenological Research*, 23/2. 155–175.
- Kisiel, Theodore 1993. *The Genesis of Heidegger's Being and Time*. Berkeley, California UP.
- Lohmar, Dieter 1996. Zu der Entstehung und den Ausgangsmaterialien von Edmund Husserls Werk Erfahrung und Urteil. *Husserl Studies*, 13/1. 31–71.
- Ott, Hugo 1986. Der Habilitand Martin Heidegger und das von Schaezler'sche Stipendium. *Freiburger Diözesan-Archiv*, 106. 141–160.
- Ott, Hugo 1988. *Martin Heidegger. Unterwegs zu seiner Biographie*. Frankfurt, Campus.
- Overgaard, Søren 2004. *Husserl and Heidegger on Being in the World*. Dordrecht, Kluwer AP. (*Phaenomenologica*, 173)
- Ryle, Gilbert 1929. Sein und Zeit [Recenzió]. *Mind*, új folyam, 38. évf. 151. sz. 355–370.
- Sepp, Hans Rainer (szerk.) 1988. *Edmund Husserl und die phänomenologische Bewegung: Zeugnisse in Text und Bild*. Freiburg, Alber.
- Schuhmann, Karl 1977. *Husserl-Chronik. Denk- und Lebensweg Edmund Husserls*. Den Haag, Martinus Nijhoff. (*Husserliana: Dokumente*, 1)
- Schuhmann, Karl 1978. Zu Heideggers Spiegel-Gespräch über Husserl. *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 32/4. 591–612.
- Schuhmann, Karl 1990. Husserl's Yearbook. *Philosophy and Phenomenological Research*, 50 (Supplement Volume). 1–25.
- Schuhmann, Karl 1994. *Einführung in die Ausgabe*. In Edmund Husserl: *Briefwechsel. Einführung und Register*. Elisabeth Schuhmann – uő. (szerk.) *Husserliana Dokumente III/10*. Dordrecht, Kluwer.
- Schwendtner Tibor 2008. *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise*. Budapest, L'Harmattan.
- Sheehan, Thomas 1988. Heidegger's Lehrjahre. In John C. Sallis – Giuseppina Moneta – Jacques Taminiaux (szerk.) *The Collegium Phenomenologicum. The First Ten Years*. Dordrecht, Kluwer, 77–137. (*Phaenomenologica*, 105)
- Sheehan, Thomas 1997a. *Husserl and Heidegger: The Making and Unmaking of a Relationship*. In HCW 6. 1–32.
- Sheehan, Thomas 1997b. *The History of the Redaction of the Encyclopaedia Britannica Article*. In HCW 6. 35–68.
- Storck, Joachim W. – Theodore Kisiel (szerk.) 1992–1993. Martin Heidegger und die Anfänge der „Deutschen Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte“. Eine Dokumentation. *Dilthey-Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften*, 8. 180–225.
- Tilitzki, Christian 2002. *Die deutsche Universitätsphilosophie in der Weimarer Republik und im Dritten Reich*. Berlin, Akademie.
- Varga Péter András 2009. *A Logikai vizsgálódások filozófiai álláspontja és annak átalakulása a mű első kiadását követően*. In Varga Péter András – Zuh Deodáth (szerk.) *Husserl és a Logikai vizsgálódások. Ismeretfilozófia és fenomenológiai filozófia*. Budapest, L'Harmattan, 226–274.
- Walther, Gerda 1960. *Zum anderen Ufer*. Remagen, Otto Reich.
- Zuh Deodáth 2012. Egy ünnepi kötetéről. *Magyar Filozófiai Szemle*. 56/1. 180–187.